Origins of Prominent Armenian Princely Families According to Traditional Data, from *Journal of Armenian Studies (Բանբեր հայագիտության)* 2017, 1, 5-21.

ARMEN PETROSYAN
Doctor of Philology
Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA
alpehist@gmail.com

ORIGINS OF PROMINENT ARMENIAN PRINCELY FAMILIES ACCORDING TO TRADITIONAL DATA

The Bagratunis (Bagratids). In the first book of Sebeos' history the genealogy of princely families of Armenia's West and of Tsopk – Angeł-Tun is traced back to P'arnavaz, the descendant of Aramaneak, son of the patriarch Hayk, legendary forefather of Armenia.

> *[He] begat Bagam and Bagarat (in manuscripts: Bagaram), and Bagarat begat Biwrat (in manuscripts: Biwram), and Biwrat begat Aspat. And the sons of Bagarat succeeded to their inheritance in the regions of the west, that is Angeł-tun, because Bagarat was also called Angeł, whom at that time the nation of barbarians called god*[1].

Bagarat and Biwrat are common names among the Bagratunis and Aspat (i.e. Old Pers. **aspapati* 'master of the horse') is the eponym of their gentilitial title *Aspet* (= *Aspat*). It is obvious that the legend of Bagarat-Angeł presents the genealogy of the Bagratuni family, their "dynastic saga". That is the very folk legend about which Khorenatsi (I. 22) writes to Sahak Bagratuni, warning him not to believe those who claim that the Bagratunis have descended from Hayk[2].

[1] **Thomson,** 1978, 362 (in manuscripts Bagaram and Biwram which should be corrected to Bagarat and Biwrat).

[2] Khorenatsi attributes a Jewish origin to the forefather of the Bagratunis and claims that many of them lost their lives for worshipping God and not idols. And those who claim that the Bagratunis descend from Hayk are untrustworthy, whose stories are "disordered babblings of vain words concerning Hayk and his ilk". For the origins of the Bagratuni family see **Գրիգորյան**, 2010, with bibliography; cf. **Դալալյան,** 2004, 189–193.

According to Khorenatsi (II.8) the eponym of the house of Angeł is Turk‘ Angełeay[3], from Hayk’s lineage, the first lord of the West of Greater Armenia. According to folk songs, he could crush rocks with his hands and then whittle them with his fingernails and carve eagles and other designs on them. In his popular legend, he throws gigantic rocks upon the ships of sea raiders attacking from the Pontus.

Bagarat (Iran. Bagadāta) means ‘Given by god’ / ‘Gift of god’, i.e., ‘son of god’ (cf. *baga* ‘god’). Thus, Angeł-Bagarat corresponds to Turk‘ Angełeay ‘Gift (plural) of the god Angeł’[4]. Bagarat ‘God’s gift/son’ would fit better to the god Angeł’s son, whereas Bagarat himself was called Angeł. It is possible that the father's name was used as a nickname, as he is commonly referred to as Turk‘/Tork‘ Angeł instead of Turk‘ Angełeay.

Khorenatsi discribes Turk‘ as deformed, tall, monstrous, with a squashed nose, deep-sunk sockets, and a fierce gaze. “They called him *Angełeay* because of his great ugliness” (Khorenatsi II.8). Thus, *Angełeay* is interpreted as *an-geł* ‘not beautiful, having no/bad look’, literally: ‘unsightly’ (privative *an-* and *geł* ‘beauty’), with the suffix *-eay*. This was sometimes considered to be “folk etymology”, but as will be seen, it is not subject to doubt[5].

In the Armenian translation of the Bible, Angeł is identified with Nergal (2 *Kings* XVII.30), the ancient Mesopotamian god of death and war[6]. There are no direct data on the god Angeł: that name emerges only in some toponyms and in the name of Turk‘Angełeay. A district to the south-west of Greater Armenia, in the headwaters of the Tigris River was called Angeł-Tun ‘Home/house of Angeł’. Ang(e)ł, the homonymous chief town of the district (Gk. Ἰγγηληνή, Lat. Ingilena), once a capital city, was the burial place of early Armenian kings (Paustos Buzand

[3] This hero’s name is attested also as Tork‘, which is a distorted version of Turk‘ (**Աբեղյան,** Ը, 154–158; **Petrosyan,** 2002, 29, with references). Some scholars, following N. Adontz (**Adontz,** 1927; **Ադոնց,** 2006, 79–96), consider Tork‘ as a loan from the Hittite/Luwian name of the thunder god, cf. Hier. Luw. Tarhunt (< Tarhuwant-), Tarhunza (< Tarhunts-), Hitt. Tarhunn(a), sometimes: Tarku-, which occur in different forms in the ancient onomastics of Asia Minor, the Balkans and Italy (e.g. Lyk. Trqqa-, Trqqnt-; Etrusc. Τάρχων-, Τάρκων-; Lat. Tarquinius etc.). These names are derived from the Indo-European *terh$_2$- ‘cross over,’ ‘overcome’ and were formed under the influence of the Hattic thunder god Taru, see **Schwemer**, 2008, 19. However, Tarhun and Tarku could have been borrowed as *Tarxo/un and Tark/g/k‘, respectively, so, we believe that Adontz's interpretation of Turk‘ Angełeay should be reviewed, although it is possible that some associations might occur based on the similarity of the names, see **Պետրոսյան**, 2006ա, 2011, 398–399 and below.

[4] **Աբեղյան,** Ա, 58–59, Ը, 157:

[5] For the significant role of the Indo-European *wel- in myths and ideas on the otherworld, see **Иванов, Топоров,** 1974, 31–75; **Петросян**, 2014, 45–56, with bibliography.

[6] For the god Nergal, see **Wiggermann**, 1998–2001.

IV.24), which argue in favor of the interpretation of Angeł as the god of the underworld.

There is a basic notion in mythology that death is unforeseeable. The relation between our and other worlds is characterized by mutual invisibility of their inhabitants[7]. Invisibility is associated with the shortages of vision and appearance: blindness, one-eyedness, cross-eyedness and unsightliness are also common characteristics of otherworld deities (cf. Hades' possession of a cap that imbued its wearer with invisibility). In the Assyrian version of the myth, Nergal remains invisible to the vizier of the otherworld goddess; moreover, he is cross-eyed, lame and bald[8], i.e., somewhat comparable with Turk' Angełeay. This image exactly matches the sense in 'having no/bad look, unsightly, ugly' interpretation of the Armenian Angeł and Turk' Angełeay.

Among the Indo-European languages Greek is the closest to Armenian[9]. This interpretation of Angeł corresponds well with the name of the Greek otherworld and its god Hades: Ἀΐδης, literally: 'the Unseen' < **n̥-wid-* (for Angeł, see Petrosyan 2006a: 34–42; for Ἀΐδης: Beekes 1998; 2010: 34; Ivanov 1999). Thus, Angeł can be regarded as a parallel form to the name Hades[10].

The first element of the name Bagarat, Iran. *baga* 'god' is used as a by-name of Mithra / Mihr (in Armenia, *baga* denoted only Mithra/Mihr, whose cult was centered in 'baga's village' Bagayaṙič / Bagaṙič). Furthermore, in Armenia, pagan temples were called *bagin* or *mehean*, both associated with Mihr and his by-name *baga*[11]. Thus, Bagarat means 'Mihr's gift'[12].

Great epic heroes are often represented as sons of gods, e.g., the Greek Heracles, Theseus, Perseus and Achilles. The names with the element *dō-ro- 'gift, given' constitute a large number in Indo-European, especially Greek and Iranian onomastics: e.g., Gk. Theodoros, Apollonodoros; Arm. Astvatsatur, Khachatur; cf. also Gk. Theodotos, Herodotos, Iran. Bagadata, Tiridata/Trdat, and Slav. Bogdan (with other suffixes of the same root). The name Tur 'Gift, Given' (singular, as opposed to Turk', plural) is known among Armenians: in the epic tradition, he

---

[7] **Пропп**, 1946, 58–61.

[8] **Афанасьева, Дьяконов,** 1981, 88–89. Notably, Turk' Angełeay as a character that throws rocks on hostile ships is compared to the one-eyed cyclops Polipemus of the Greek myth (**Աղոնց,** 2006, 81).

[9] **Martirosyan**, 2013, with bibliography.

[10] For this interpretation of Angeł, see **Петросян,** 1987, 59–60; **Պետրոսյան**, 2002, 2006, 34–42: **Petrosyan**, 2002, 31; 2016.

[11] ՀԱԲ, Գ, 296.

[12] For Iran. *baga*, its association with Mitra/Mihr, see **Bayley** et al., 1989; MHM 1, 155–156; for the interpretation of Bagarat as 'Mihr's gift/creation', see ՀԱնԲ, Ա, 355.

figures as the forefather of the Trunik‘ family (Khorenatsi II.47), cf. the Iranian cognate name Dat[13].

Angeł, judging by the native Armenian origin of the name, most likely was one of the main gods of the earliest Armenian pantheon, who, due to his common characteristics was identified with the Iranian Mithra/Mihr. In “Little Avesta”, as well as in some Pahlavi texts, Mihr figures as the underworld judge of dead souls. It is Mihr who waits for the dead humans’ souls on the Chinvat bridge (“Menog-i Khrad” 2.119)[14]. That was sufficient to identify him with the earliest Armenian god of death and the underworld. However, some traits of the earliest image have remained: e.g in contrast to his Iranian namesake, who, at least in the period of Hellenism, was predominantly the god of Sun and was identified with the Greek Helios and Apollo, the Armenian Mihr was identified with Hephaestus (Khorenatsi II.14). Thus, he was not the Sun god, as has often been thought, or, his Sun-like traits were, most probably, *weakly expressed*. Hephaestus was the god of blacksmiths, underworld fire, and volcanoes. And the Armenian Mihr, judging by the remnants of his worship place, was, first and foremost, the god of the underworld and the underworld fire[15].

Finally, the names Bagarat and Bagam, without any doubt, are traced back to the same root *baga-*, although the name Bagam is not known elsewhere (it is possible that this name should be corrected to Bagat in accordance to the ending of other names). There is an opinion that it is a short form of names with the root *baga*[16]. They are reminiscent of the cognate or homophonic names of mythological twins or twin-like heroes (e.g., Arm. Eruand and Eruaz, Sanasar and Baghdasar, Lat. Remus and Romulus etc).

The Artsrunis (Artsrunids) and Gnunis. These houses, according to Khorenatsi and Tovma Artsruni, were descended from Sanasar (Sarasar) and Argamozan or Adramelek, the sons of King Sennacherib of Assyria (Khorenatsi I. 23; Tovma 1.4). It can also be established that the Armenian great epic “Sasna Tsrer” (“Daredevils of Sasun”) represents the later transformation of the dynastic saga of Sanasar's progeny. As we have seen, the twin-like Bagarat and Bagam were the sons of the ‘invisible/visionless/unseen’ Angeł or baga-Mihr. After the adoption of Christianity, Mihr passed from the divine level to a lower one: that of the epic hero.

---

[13] ՀԱնԲ, Ա, 173. Բ, 18

[14] See for example **Рак**, 1998, 297, 490; the English translation of “Menog-i Khrad” at http://www.avesta.org/mp/mx.html#chapter2. For the traditional Armenian ideas of the underworld, see **Հարությունյան**, 2000, 439–440.

[15] What has been preserved in the place of old Bagařič (staircase going down the hillside, etc.) are reminiscent of the underworld cave cult of the Roman Mitras, see **Russell**, 1994; **Петросян,** 2004, 49.

[16] ՀԱնԲ, Ա, 355:

Another form of Mihr is the name Mher which is borne by two heroes of the Sasun epic (the name Mihr was shared by two characters: Mher the Elder and Mher the Younger). The twin brothers of "Sasna Tsrer" are born of water, or were fathered by the lord of the enemy nation (in archaic versions: King Sennacherib of Assyria; in later versions: the Caliph of Baghdad). The enemy nation in epic consciousness is often juxtaposed or even identified with the world of death, the underworld.

According to a Siriac source of the 6th century A.D., the city of Angeł, of the Angeł-Tun district was called the "city of King Sennacherib of Assyria"[17]. Thus, Sennacherib is the new eponym of the city of Angeł, i.e., he is the new, epicized representation of the god Angeł. Remarkably, the district of Angeł-Tun constituted a part of the enemy lands of Mser in the epic geography of "Sasna Tsrer"[18]. And, according to tradition, Artsrunis were the original lords of that region (Tsopk‘ province)[19].

In "Sasna 'Tsrer" the twins are often represented as born from the water their mother drinks. As to who their real father is, concealed behind that "water-seed" is a matter of speculation. Why is the son of the first of the twin brothers, Sanasar, named Mher, i.e., Mihr, and is it possible that he is named after Sanasar's "unknown" father (the naming of the son after his paternal grandfather is common in "Sasna Tsrer"). Notably, in two variants, the twins are directly represented as the sons of Mher[20].

However, Mher's real and more famous sons are David, the great hero of the epic, and his step-brother and adversary Melik. The opposition of twins is characteristic of their original myth (in the Armenian context, cf. the fight of Sanasar and Baghdasar). David and Melik are not twins: they are born of different mothers. Nonetheless, they may be viewed as the second manifestation of their grandfather and his "opposite twin", respectively[21].

Eruandunis (Eruandids). According to Khorentasi, Eruand, who reigned before Artashes, and his brother Eruaz were born of a woman of royal family "after an illicit intercourse, as Pasiphae [bore] Minotaur" (Khorenatsi II.37). In Greek

---

[17] See **Markwart,** 1930, 98, 110:

[18] **Արեղյան,** Ա, 335–336, 347; Ը, 23:

[19] **Адонц,** 1908, 415; **Markwart**, 1930, 176.

[20] **Արեղյան, Մելիք Օհանջանյան,** 1951, 889, 893.

[21] **Абраамян**, 2004. For the fight of the opposite twins, see **Абраамян Демирханян**, 1985. Notably the way, other interesting links may be shown between the legend of Turk‘ Angełeay and the "Sasna Tsrer". Thus, could be the Fiery Horse and the Lightning Sword, found by Sanasar in the depths of a lake , be the heritage of his "unknown" father Mihr/Mher? The rapid horses of Mithra are mentioned in the Avesta and the horsemen worship Mithra (Mihr Yasht 3.11). The name of Angeł-Bagarat's grandson Aspat (**aspapati* ‘lord of horses’) stresses the connection of his clan with the horses. Notably, Mher the Younger himself is somewhat comparable to Turk‘Angełeay. He is the one whose hand imprints are left when he touches a stone and who throws huge rocks into the water, see **Արեղյան,** Ա, 61.

mythology, Pasiphae has a relationship with the bull of Poseidon and bears the Minotaur, and Khorenatsi suggests a similar story. In Khorenatsi, generations before this Eruand, another Eruand is mentioned: Eruand the Short-lived, son of Haykak and the father of Tigran Eruandean. The source of this history is the early Armenian epic "Vipasank". In myth, the character of the hero is inseparable from his name. And in the epicized history, the dynastic names acquire traits of character: the characters of homonymous heroes blend together, e.g., Tigran Eruandean bears the traits of Tigran the Great who reigned centuries later[22]. Eruand from "Vipasank" is obviously the eponym of the royal house of Eruandunis. It is also obvious that it was congruent for the founder of the dynasty, and not the last bearer of the dynastic name, to have a legendary birth. Therefore, in Khorenatsi's history, it is the legend of Eruand I that migrated to Eruand II[23].

Eruand I's father's name, Haykak, is the diminutive form of Hayk (the forefather of Armenia). And his rival's name, Belok'os, is a derivative of Bel (the name of Hayk's rival). According to Khorenatsi, the house of Eruandunis is of Haykid origin. However, in this genealogy Hayk is being reincarnated as Haykak to underline that the royal house descends from Hayk. Notably, Turk' too, according to some manuscripts, is not from the lineage of Hayk but of that of Haykak[24]. Eruand and Eruaz are considered to be twin characters. That is suggested by their homophonic names and some details of the epic[25]. In the epic of the first Haykids (the "ethnogonic myth"), Hayk is also succeeded by twin-like characters: Aramaneak and his son Aramayis (the mythical twins frequently bear homophonic names and sometimes are represented as elder and younger brothers or even as father and son, as a result of their hierarchic differentiation)[26].

In Indo-European mythology, the twins are represented as sons of the (sky) god[27]. Thus, Haykak and the bull, the fathers of Eruand I and Eruand II, should have been, respectively, the epic representations of the god and his symbol. On the other hand, they correspond to Angeł, the father of the other twins. This is perhaps an echo of Angeł's equation with Hayk[28]. With this in mind, some corrspondence may be found between the two twin-like characters of Turk' Angełeay and Eruand as representatives of Hayk's and Haykak's progenies.

---

22 **Աբեղյան,** Ա, 104–115:

23 About this question see **Պետրոսյան,** 1997, 31: **Ղռեչյան**, 2012, 48:

24 **Խորենացի,** 1913, 114:

25 See particularly **Հարությունյան,** 2000, 341–348:

26 Thus, in the "History of Taron" Gisane and Demetr are represented either as brothers or as father and son. For other examples see **Petrosyan**, 2002, 71. For Aramaneak and Aramayis, see **Պետրոսյան, Տիրացյան**, 2012.

27 See e.g. **Гамкрелидзе, Иванов**, 1984, 777:

28 About possible equation of Hayk and Angeł see **Պետրոսյան**, 2002, 2006բ, 88.

As can be seen, Angeł can be characterized not only as "invisible", but also as someone lacking sight and good looks, while Turk‘, in exact accordance with this, is described as *džneahayeac‘* 'fierce-gazed'. The bards sang about him, stating that "he took in his fists hard stones […] and crunched them into large and small pieces" («բուռն հարկանէր զորձաքար վիմաց ձեռօք [...] և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր»). And it was said of Eruand "that the hard stone boulders split from his fierce gaze" («հայեցուածոցն դժնութենէ ասեն պայթեր որձաքար վիմացն»). In these texts the same words and expressions are used: *džneahayeac‘* 'fierce gazed' / *hayec‘uasoc‘n džnut‘ene* 'from fierce gaze', and *orjak‘ar vimac‘* (lit. 'male-stone boulders'). Thus, it may be assumed that in the context of Armenian mythology, Turk‘ and Eruand are two different representations of the same "fierce gazed" and "male-stone boulders" crushing character.

Judging by the etymology of Angeł 'unsightly', the image of *džneay* ('fierce') and *džneahayeac‘* ('fierce-gazed') is inherited by his son[29]. Also, the original mythologem of the crushing of stones with a gaze is, in Turk‘'s case, more rationalized. Thus, Eruand, the legendary forefather of the Eruandunis, corresponds to Turk‘ Angełeay with his most distinguishing trait. And both of these heroes descend from the same Haykid clan (from Hayk or Haykak).

The Slkunis. A Hittite inscription (KUB XXVI, 39, IV, 26) gives the list of gods of Hayasa, the earliest kingdom of the the Armenian Highland (XIV–XIII centuries B.C.)[30]. The first is mentioned U.GUR of Hayasa. This is an ideogram, i.e., the local god has been brought into correspondence with the Mesopotamian U.GUR. This was probably originally the name of Nergal's sword (= Akkad. *uqur*, imperative of the verb 'destroy'). However, since the early second millennium B.C., U.GUR was identified with Nergal and became a spelling of Nergal[31]. In the Hittite sources, U.GUR is almost always mentioned as a god of Hayasa[32]. Thus, it may be claimed that U.GUR, the great god of Hayasa, corresponded to the Armenian Angeł-Nergal.

In Hittite tradition, from the mid-second millennium B.C., the Mesopotamian Nergal/ U.GUR was identified with the Hattian god Šuli(n)katte, 'king (of) Šuli'[33], whose status as "king" highlights the dominant position that he occupied in the pantheon. The sword-U.GUR-Šulinkatte identification allows us to interpret the

[29] Džneay (fierce) gaze in the context of Armenian mythology is considered a trait of the thunder god, see **Հարությունյան**, 2000, 106. Notably, the Armenians thunder god and his epicized versions are represented as twins, see **Petrosyan**, 2002, 20–28.

[30] **Քոսյան**, 2005, with bibliography:

[31] **Lambert,** 1973, 356.

[32] **Van Gessell,** 1998, 839.

[33] **Haas,** 1994, 367, 599.

divine name Šuli(n)katte as "sword-king" or "king of sword". Šuli (to read: *suli*: Hitt. cuneiform š = s) is compatible with the Indo-European *k'u-, *k'ō- 'sharp' from which terms that mean 'sharp weapon' were created with *-l-* and *-r-* elements, cf. Arm. *sur* 'sword, any sharp weapon', *slak'* (< *sul-ak',* with the suffix *-ak'*), 'arrow, spear', Ind. *cūla* 'spear' etc. If so, then the first element of this divine name is Indo-European. Notably, the village name of Angełakot' 'hilt of Angeł' (in Siwnik' province) may provide evidence that Angeł also was conceived as a sword or spear blade.

Šulikatte is considered to be the father of Taru, the Hattian thunder god who is represented as Tarawa in Hittite (this god is also called "the thunder god of the city of Nerik"). The identification of Angeł with Šulikatte may suggest the equation of their sons, Turk' and Taru[34]. There is also a factor of similarity of names. It is characteristic that the legend of Turk' Angełeay who was throwing rocks on hostile ships is located not in the Angeł tun district, but in Pontus, i.e., not far from Hayasa. But what we know about Taru, the famous thunder god of Nerik, does not really equate with the legend of Turk' (just one, quite damaged text[35], may yield room for some speculations)[36].

On the other hand, according to one of the theories which has been gaining much support recently, Hayasa expanded to Lake Van thus including the Tarawn province as well (to the west of the lake)[37]. According to Khorenatsi (II.8), the eponymic patriarch of the earliest lords of Tarawn, the Slkuni princely family, was Slak', a descendant of Hayk, or of those who inhabited Armenia before Hayk. Slak' is thought to be derived from Sulikatte (as a trunkated form or a result of the **Suləkʰatʰe* > **Sulak'ay* > *Sulak'* > *Slak'* development)[38]. The toponym Tarawn is clearly juxtaposable with the theonym Taru and its by-form Tarawa[39]. The association of Slak' with Tarawn is compatible with the Šulikatte-Tarawa genealogy, and it could be suggested that here we are dealing with a knot of ancient local legends that were later transformed into the genealogy of a princely house. And Slak', the possible Armenian reflection of Šulikatte, the Hattian counterpart of Angeł, is represented in Khorenatsi (II.8) with the epithet *džneay*. Thus, *džneay* here also is represented as a descriptive term for Angeł's house.

---

[34] For this identification, based on other reasons, see **Հարությունյան,** 2000, 92–103:

[35] **Hoffner,** 1991, 23.

[36] For the comparison of Taru (represented as Hittite and not Hattian god) and Turk' Angełeay, see **Russell,** 1993.

[37] For various localizations of Hayasa, see **Քոսյան,** 2004, 48–50; for the new arguments on its location in Tarawn: **Քոսյան,** 2013: **Ղազարյան,** 2013.

[38] **Russell,** 1993, 75; **Petrosyan,** 2002, 30–31.

[39] For the derivation of Tarawn from Taru, see **Հարությունյան,** 2000, 92–103; **Petrosyan,** 2002, 144–145; **Հմայակյան,** 2014 (note that the authors sometimes do not make a distinction between the different but homophonic mythological names Taru and Tarhun-).

***

The structure of legendary genealogies of prominent Armenian families is similar: they descend from twin heroes with mythological traits[40]. Besides the samples discussed above, one may recall that the Arshakunis (Arsakids) descend from Arshak and Vagharshak, the Mamikoneans descend from Mamik and Konak, the princes of Tarawn descend from Gisane and Demeter. Obviously, the dynastic sagas of different houses, repeating the same structure, cannot absolutely coincide. However, it seems that some prominent families are clearly represented as descendants of the god Angeł, e.g., the Bagratunis from Angeł-Bagarat, the Artsrunis from Angeł-Senecharib's son Sanasar, while the Eruandunis and Slkunis, not explicitly, judging only from their ancestors' *džneay* character which they might have inherited from Angeł. Therefore, we see that all of these families can be attributed to a unified origin.

Of course, a family saga is one thing, and history is another. Nevertheless, one can consider whether the function of the Bagratunis as king-crowners and the separatist *aspirations* of the Artsrunis for independence insinuate their descent from ancient Armenian kings. Notably, a detailed analysis of historical data allows us to conclude that the Bagratunis and the Artsrunis, quite possibly, were branches of the Eruanduni dynasty[41] (also, in his Aramean inscriptions on boundary stelae the founder of Artashesid dynasty, Artashes I, calls himself RWNDKN, i.e., ‘Eruandakan, Eruandid’). Thus, the connection with *džneay* Angeł probably was originally attributed to the Eruandunis and only later passed to the other branches of that family.

BIBLIOGRAPHY

Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Ը, Երևան, 1965:

Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Ը, Երևան, 1986:

Աբեղյան Մ., Մելիք Օհանջանյան Կ., Ճյուղագրություն. *Սասնա ծռեր,* հ. Բ, Երևան, 1951, 879–893:

Ադոնց Ն., Երկեր, հ. Ա, Երևան, 2006:

Գրիգորյան Մ., Բագրատունիների ծագման հարցի շուրջ, ՊԲՀ, 2010, 2, 116–129:

ԴալալյանՏ., Հայ իշխանական տների հետքերը հարավարևմտյան Հայաստանում (քրդական որոշ ցեղանունների և ցեղերի ծագման հարցի շուրջ), ՊԲՀ, 2004, 2, 174–196:

Խորենացի, Մովսէս Խորենացի. Պատմութիւն հայոց, Թիֆլիս, 1913:

ՀԱԲ Աճառյան Հ. Հայերեն արմատական բառարան, հհ. Ա-Դ, Երևան, 1971–79:

ՀԱնԲ Աճառյան Հ. Հայոց անձնանունների բառարան, հհ. Ա-Ե, Երևան, 1942–62:

Հարությունյան Ս., Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000:

---

[40] **Petrosyan,** 2002, 116–121; **Պետրոսյան,** 2014.

[41] **Toumanoff,** 1963, 294 ff., 298 ff., with bibliography.

Հմայակյան Հ., Հայկական Տուրուբերան տեղանունը խեթա-հայկական փոխառնչությունների համատեքստում, Հայկազուններ, Երևան, 2013, էջ 118–122:

Ղազարյան Ռ., Տուրուբերանում Հայասայի տեղորոշման հարցի շուրջ. Հայկազունիներ. Երևան, 2013, էջ 113–117:

Ղռեչյան Լ., Երկվորյակների առասպելը և դրա տարբեր դրսևորումները հայ վիպական ավանդության համակարգում, Երևան, 2012:

Պետրոսյան Ա., Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները, Երևան, 1997:

Պետրոսյան Ա., Հայոց Անգեղ աստվածը. Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը. Հանրապետական հինգերորդ գիտաժողով, Գյումրի, 2002, էջ 22–24:

Պետրոսյան Ա., Ն. Աղոնց, Երկեր, հ. Ա. Գրախոսություն, ՊԲՀ, 2006, 3, 280–285:

Պետրոսյան Ա., Արամազդ. պաշտամունք, կերպար, նախատիպեր, Երևան, 2006:

Պետրոսյան Ա., Հայերէնի եւ Փոքր Ասիայի հնագոյն լեզուների առնչութիւններ, Հայկազեան հայագիտական հանդէս, 2011, էջ 393–404:

Պետրոսյան Ա., Հայոց պատմությունը և վիպական բանահյուսությունը, Բանբեր Մատենադարանի, 21, Երևան, 2014, էջ 131–142:

Պետրոսյան Ա., Հայաստանի դիցարանի էթնիկական հիմքերը, Էջմիածին, 2015, 11, 78–98:

Պետրոսյան Ա., Տիրացյան Ն., Հայոց առաջին մայրաքաղաք Արմավիրը պաշտամունքային կենտրոն. Պատմաբանասիրական հանդես, 2012, 1, 169–184:

Քոսյան Ա., Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները (ըստ խեթական աղբյուրների), Երևան, 2004:

Քոսյան Ա., Հայասայիաստվածները (KUB XXVI 39). Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներևժողովուրդներ, XXIV, Երևան, 2005, էջ 444–457:

Քոսյան Ա., Վանից մինչև Եփրատ (հայոց վաղպետականության ակունքներում), Հայկազունիներ, Երևան, 2013, էջ 48–63:

Adontz N. G., Tarkou chez les anciens arméniens. Revue des études arméniennes 1, 1927, p. 184–194.

Bayley H. W., Sims-Williams N., Zimmer S., Baga. Encyclopaedia Iranica. London/New York, III, 1989, p. 403–406.

Beekes R. S., Hades and Elysion. Mír curad: Studies in honor of Calvert Watkins. Innsbruck, 1998, p. 17–28.

Beekes R. S., Etymological Dictionary of Greek. Leiden / Boston, 2010.

Forrer E., Hajasa-Azzi. Caucasica, 9, 1931, 1–24.

van Gessell B.H.L., Onomasticon of the Hittite pantheon. Parts 1, 2. Leiden/New York/Köln, 1998.

Hoffner H.A., Hittite Myths. Atlanta, 1990.

Haas V., Geschichte der hettitischen Religion. Leiden, New York, Köln, 1994.

Ivanov V. V., Old Novgorodian Nevide, Russian nevidal’: Greek ἀΐδηλος. UCLA Indo-European Studies. Vol. 1, Los Angeles, 1999, p. 283–292.

Lambert W.G., Studies in Nergal. Review of E. Weiher. Der Babylonische Gott Nergal. Bibliotheca Orientalis 30, 1973, 355–363.

Markwart J., Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen. Wien, 1930.

Martirosyan H. K., The Place of Armenian in the Indo-European Language Family: the Relationship with Greek and Indo-Iranian. Journal of Language Relationship, 10. Moscow, 2013, 85–137.

Petrosyan A. Y., The Indo-European and Ancient Near Eastern Sources of the Armenian Epic. Washington DC. 2002.

Russell J. R., Ancient Anatolians and Armenians. The Second International Symposium on Armenian Linguistics. Proceedings. Yerevan, 1993, 74–85.

Russell J. R., On the Armeno-Iranian Roots of Mithraism. Studies in Mithraism. Rome, 1994, 183–193.

Schwemer D., The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies (Part II). Journal of Ancient Near Eastern Religions, 8, 2008, 1–44.

Thomson R. W., (trans.) Moses Khorenats'i. History of the Armenians. Cambridge, Massachusetts, 1978.

Toumanoff C., Studies in Christian Caucasian History. Georgetown, 1963.

Wiggermann F.A.M., Nergal. Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 9, Berlin, 1998–2001, 215–226.

Абраамян, 2004. Парные образы «Сасна црер»: близнецы, сводные братья, двойственные герои. Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը. Երևան, 63-67.

Абраамян Л. А., Демирханян А. Р., Мифологема близнецов и мировое дерево. ՊԲՀ, 4, 1985, 66–84.

Афанасьева В. К., Дьяконов И. М., Я открою тебе сокровенное слово. М., 1981.

Адонц Н., Армения в эпоху Юстиниана. СПб, 1908.

Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., Индоевропеский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984.

МНМ – Мифы народов мира. Т. 1-2. М., 1980–82.

Петросян А. Е., Отражение индоевропейского корня *wel- в армянской мифологии. Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1, 1987, 56–70:

Петросян А. Е., Арменоведческие исследования. Ереван, 2014.

Пропп В. Я., Исторические корни волшебной сказки. Л., 1946.

Рак И. В., Зороастрийская мифология: мифы раннего и средневекового Ирана. СПб, 1998.

ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր
ՀՀ ԳԱԱ Ազգագրության և հնագիտության ինստիտուտ
alpehist@gmail.com

ՀԱՅ ՆՇԱՆԱՎՈՐ ՏՈՀՄԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆ ԸՍՏ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բագրատունիներ. Սեբեոսի գրքի առաջին գլխում Մեծ Հայքի արևմուտքի և Անգեղ տան տերերի ծննդաբանությունը հանգեցվում է Փառնավազին, Հայկ նահապետի որդի Արամանյակի սերնդից: Նրա որդիներն էին Բագամը և Բագարատը, որոնց հաջորդել են Բյուրատը, ապա՝ Ասպատը: Բագարատը կոչվել է նաև Անգեղ, որն աստված է համարվել: Բագարատ և Բյուրատ անունները բնորոշ են Բագրատունիներին, իսկ Ասպատը նրանց Ասպետ տիտղոսի էպոնիմն է: Ակնհայտ է, որ Բագարատ-Անգեղի լեգենդը ներկայացնում է ավանդական մի ծննդաբանություն՝ Բագրատունիների «տոհմական վեպը»:

Խորենացու մոտ (Բ.թ) Անգեղ տան էպոնիմը Տուրք Անգեղյան է (որոշ ձեռագրերում՝ Տորք, որն աղավաղված ձև է) Հայկի տոհմից: Բագարատը նշանակում է «աստծու տուրք, նվեր» (իրան. Bagadāta), այսինքն՝ «աստծու որդի»: Անգեղ-Բագարատ և Տուրք Անգեղյա «Անգեղ աստծու տուրք» անունները համադրելի են (Մ. Աբեղյան): Պետք է կարծել, որ Տուրքի հայրանունը դարձել է մականուն:

Խորենացին ներկայացնում է Տուրքին որպես սաստիկ տգեղ, իսկ Անգեղ անունը մեկնաբանում որպես ան-գեղ «տգեղ» (հնդեվրոպական ժխտական *ṇ- + *wel- «տեսնել, տեսք», այսինքն՝ «անտեսք, տեսք չունեցող», հմմտ. գեղեցիկ «տեսքոտ»): Աստվածաշնչի թարգմանության մեջ (Դ Թագ. ժէ.30) Անգեղը հանդես է գալիս միջագետքյան Ներգալ աստծու փոխարեն: Ընդհանրապես, կյանքի և մահվան աշխարհների բնակիչների հարաբերությունը բնութագրվում է փոխադարձ անտեսանելիությամբ: Այսպես, հունական մահվան աստված Հադեսի անունը ստուգաբանվում է որպես *ṇ-wid- «անտեսանելի, տեսք չունեցող»: Անգեղը կարող է դիտվել որպես Հադեսին զուգահեռ մի ձև:

Բագարատ անվան առաջին մասը՝ baga-ն ընդհանրապես և հատկապես հայոց մեջ նշանակել է կոնկրետ մեկ աստծու՝ Միհրին: Այսինքն՝ Բագարատ նշանակում է «Միհրի տուրք»: Անգեղը, համապատասխանաբար, պետք է լի-

ներ հնագույն հայկական մի աստված, որն իրանական ազդեցության դարաշրջանում նույնացվել է Միհրի հետ (Միհրը Իրանում եղել է անդրաշխարհի աստված և մեռյալների դատավոր):

Արծրունիներ և Գնունիներ. Այս տոհմերը, ըստ Խորենացու և Թովմա Արծրունու, ծագում են Ասորեստանի Սենեքերիմ արքայի որդիներից՝ Սանասարից և Ադրամելեքից կամ Արգամոզանից (Խորենացի Ա.իգ. Թովմա Ա.ա, դ): Եվ «Սասնա ծռերը», կարելի է ասել, որ ներկայացնում է Սանասարի ժառանգների՝ Արծրունիների տան տոհմական վեպի հետագա զարգացումը: Քրիստոնեության ընդունումից հետո Միհրն իջնում է էպիկական հերոսի մակարդակի. Միհր անվան մի տարբերակն է Մհերը, որը կրում են էպոսի երկու հերոսներ: Էպոսի վաղնջական տարբերակներում Սանասարը և նրա եղբայրը Ասորեստանի Սենեքերիմ արքայի որդիներն են: Իսկ VI դարի սիրիական մի աղբյուրի համաձայն Անգեղ տան Անգեղ քաղաքը կոչվել է Սենախերիբ (հայ. Սենեքերիմ) արքայի անունով: Այսինքն, կարելի է կարծել, որ էպոսի Սենեքերիմը Անգեղ աստծու անվանափոխված կերպարն է:

Երվանդունիներ. Ըստ Խորենացու, Երվանդ արքան, իր եղբայր Երվազի հետ ծնվել են այնպես, ինչպես Պասիփայեն ծնել է Մինոտավրոսին (որի հայրը ցուլ էր): Երվանդը, ակնհայտորեն, Երվանդունի արքայատոհմի էպոնիմն է: Տուրքը ներկայացվում է որպես մի «դժնահայեաց» հսկա, որը ձեռքերով ճեղքել էր որձաքարերը, իսկ Երվանդի հայացքի դժնությունից, ասել են, թե պայթել են որձաքարերը: Այս տեքստերում են օգտագործվում են միևնույն բառերն ու արտահայտությունները (դժնահայեաց, հայեցուածոցն դժնութենե, որձաքար վիմաց): Այսինքն, հայոց առասպելաբանության համատեքստում Տուրքը և Երվանդը հանդես են գալիս որպես միևնույն դժնահայաց և որձաքարեր փշրող կերպարի դրսևորումներ: Դատելով անունից, այդպիսի հայացքով պետք է օժտված լիներ Անգեղ աստվածը, որի հատկանիշը ժառանգել են նրա սերունդները: Ընդ որում, առաջնայինն այստեղ հայացքով քարեր պայթեցնելն է, որը, Տուրքի դեպքում ռացիոնալ հիմքի է բերվել:

Սլկունիներ. Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն Հայասա թագավորության (մ.թ.ա. XIV–XIII դդ.) գլխավոր աստվածը հիշվում է U.GUR գաղափարագրով: Դա սկզբնապես եղել է Ներգալ աստծու թրի անունը, որով հետագայում կոչվել է ինքը՝ Ներգալը: Այսպիսով, Հայասայի U.GUR-Ներգալը համապատասխանում է հայկական Անգեղ-Ներգալին: Խեթական ավանդույթում, սկսած մ.թ.ա. երկրորդ հազարամյակի կեսից, U.GUR-Ներգալը նույնացվել է խաթական Suli(n)katte «Սուլի(ի) արքա» աստծուն: Ներգալի և նրա թրի նույնացումը հնարավորություն է տալիս մեկնաբանել Suli(n)katte անունը որպես «թուր արքա» կամ «թրի արքա»: Suli-ն համադրելի է հնդեվրոպական *k'u-, *k'ō- «սուր» արմատների հետ, որից հայտնի են սուր զենքերի անվա-

նումներ՝ հայ. սուր, սլաք, հնդ. cūla «նիզակ»: Եթե դա այդպես է, ապա դիցանվան առաջին մասն ունի հնդեվրոպական ծագում:

Սուլիկատտեն հայրն էր խաթական ամպրոպի աստված Taru-ի, որը հայտնի է նաև Tarawa անունով: Ըստ Խորենացու (Բ.ը) Տարոնի հին տերերի՝ Սլկունիների նախնին էր Սլաքը, Հայկի տոհմից, կամ Հայաստանի հին բնիկների սերունդներից: Սլաք անունը, ըստ մի կարծիքի, Սուլիկատտեի աղված ձևն է (Ջ. Ռասել): Տարոն, հնում՝ Տարաւն տեղանունն էլ, ակնհայտորեն, համադրելի է Tarawa-ի հետ: Սլաքի և Տարոնի հավանական կապը Šulikatte-ի և Tarawa-ի հետ հնարավորություն են տալիս ենթադրելու, որ Սլկունիների ծննդաբանությունը հանգում է առասպելաբանական ակունքների: Եվ հատկանշական է, որ Սլաքը Խորենացու մոտ հիշվում է դժնյա մակդիրով, որով բնութագրվում են Անգեղ աստծու սերունդները:

***

Պատմական փաստերի քննությունը ցույց է տալիս, որ Բագրատունի և Արծրունի տոհմերը, հավանաբար, Երվանդունիների ճյուղերն են (Ս. Թումանով): Ըստ այդմ, Անգեղ աստծու հետ կապը, հավանաբար, սկզբնապես վերագրվել է Երվանդունիներին, որոնցից էլ անցել է տոհմի մյուս ճյուղերին:

АРМЕН ПЕТРОСЯН
Доктор филологических наук
Институт археолгоии и этнографии НАН РА
alpehist@gmail.com

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ВИДНЫХ АРМЯНСКИХ РОДОВ СОГЛАСНО ЛЕГЕНДАРНЫМ ДАННЫМ

Багратуни (Багратиды). В первой главе книги Себеоса генеалогия владетелей западной части Великой Армении и провинции Ангех-Тун возводится к Парнавазу, отпрыску Араманеака, сына первопредка армян Гайка. Его сыновьями были Багам и Багарат, которому последовали Бюрат, потом Аспат. Багарат назывался также Ангех (Angeł), которого считали богом. Имена Багарат и Бюрат – родовые имена Багратуни, а Аспат – эпоним их родового титула Аспет. Очевидно, что легенда Багарата-Ангеха представляет традиционную генеалогию – начало «династийной саги» рода Багратуни.

У Хоренаци (II.8), эпонимом Ангех-Туна выступает Turk‘Angełeay «Дар Angeł-ский» (в некоторых рукописях в искаженной форме Tork‘), из рода Гайка. Багарат означает «данный богом, дар бога» (иран. Bagadāta), т.е. «сын бога». Имена Ангех-Багарат и Турк Ангехеа «дар бога Ангеха» идентичны, что показывает их соответствие (М. Абегян). Надо полагать, что отчество Турка здесь стало прозвищем.

Хоренаци представляет Турка очень уродливым, а имя Ангех интерпретирует как an-geł «некрасивый» (индоевропейский привативный *n̥- + *wel- «видеть, вид», т.е. «не видный, не имеюший вида», ср. арм. gełec‘ik «красивый», букв. «имеющий вид, видный»). В армянском переводе Библии Ангех выступает вместо Нергала – месопотамского бога войны и загробного мира (4 Цар. XVII, 30). Вообще, жители царств жизни и смерти незримы друг для друга. Так, имя греческого бога смерти Аида этимологизируется как *n̥-wid- «не-видный, без-видный». И Ангех можно интерпретировать в том же ключе.

Первая часть имени Багарат – baga, обычно, и особенно у армян, означал конкретного бога Михра (Митру). Значит, Багарат означает «Дар Михра». Ангех, соответственно, должен был быть древнейшим богом, который в эпоху иранского влияния был отождествлен с Михром (Михр в Иране был богом загробного мира и судьей душ).

Арцруни и Гнуни. Эти роды, как сообщают Мовсес Хоренаци и Товма Арцруни, происходят от сыновей ассирийского царя Синахериба – Санасара и Ардамозана или Адрамелека (Хоренаци I.23, Товма I.1,4). И великий армянский эпос о сасунских богатырях, можно сказать, представляет дальнейшую трансформацию родового сказания рода Арцруни – потомков Санасара. После принятия христианства Михр с позиций божества сошёл на уровень эпического героя. Вариантом имени Михр является Мхер (Mher), его носят два героя Сасунского эпоса. В архаических вариантах эпоса Санасар и его брат – сыновья ассирийского царя Синахериба (= арм. Сенекерим). А согласно сирийскому источнику VI века город Ангех провинции Ангех-Тун назывался городом царя Синахериба. Значит герой эпоса Сенекерим – переименованный образ бога Ангеха.

Еруандуни (Ервандуни, Ервандиды). Согласно Хоренаци, Еруанда, царствовавшего до Арташеса, и его брата Еруаза родила женщина царского рода «от противоестественного соития», как Пасифая родившая Минотавра (отцом которого был бык). Этот Еруанд, очевидно, выступает эпонимом рода древней династии Еруандуни. Турк описывается исполином со свирепым взглядом (*džneahayeac‘*), который разрывал руками гранитные глыбы (*orjak‘ar vimac‘*), а от свирепого взгляда (*hayec‘uasoc‘n džnut‘ene*) Еруанда лопались гранитные глыбы. В этих текстах используется анологичная лексика, значит, в контексте армянской мифологии, Турк и Еруанд выступают как два воплощения одного образа, характеризуемого свирепым взглядом и разрывающим гранитные глыбы. Судя по имени, таким взглядом обладал бог Ангех, от которого его и унаследовали потомки. При этом, первичным является разрывание глыб взглядом, что в образе Турка подведено под рациональную основу.

Слкуни. Главный бог царства Хайаса – древнего государства Армянского нагорья (XIV–XIII вв. до н.э.), засвидетельствован под идеограммой U.GUR. Изначально это было название меча бога Нергала, впоследствии перешедшее на самого Нергала. Таким образом, главный бог Хайасы - U.GUR-Нергал соответствовал армянскому Ангеху-Нергалу. В хеттской традиции, начиная с половины второго тысячелетия до нашей эры, U.GUR-Нергал был отождествлен с хаттским богом Suli(n)katte «царь Сули». Отождествление бога со своим мечом дает возможность интерпретировать Suli(n)katte как «меч-царь» или «царь меча». Suli сопоставимо с индоевропейскими корнями *k’u-, *k’ō- «острый», от которых известны слова означающие «острое оружие» – арм. sur «меч», slak‘ «стрела, копье», инд. cūla «копье». Если это так, то первая часть теонима имеет индоевропейское происхождение.

Суликатте был отцом хаттского бога грозы Taru, который выступает также в форме Tarawa. Согласно Хоренаци (II.8), эпонимом рода Слкуни – первых правителей провинции Tarawn, был Slak' из рода Гайка, или древнейших жителей Армении. Это имя, согласно одному мнению, является усеченной формой Суликатте (Дж.Расселл). Tarawn, очевидно, сопоставим с теонимом Tarawa. Вероятная связь имен Slak' и Tarawn с Šulikatte и Tarawa дают возможность полагать, что генеалогия княжеского рода восходит к мифологиическим истокам. Характерно, что Слак у Хоренаци определён эпитетом džneay, характеризующим род бога Ангеха.

***

Изучение исторических фактов показывает, что роды Багратуни и Арцруни, вероятно, являются ветвями династии Еруандуни (К. Туманов). Соответственно, связь с богом Ангехом, возможно, изначально приписывалась династии Еруандуни, от которой она перешла к другим ветвям рода.